

Fekete Mária (1950) régész, kutatási területe a késői bronzkor és a korai vaskor. A Pécsi Tudományegyetem Ókortörténeti és Régészeti Tanszékének tanszék-vezető-helyettese.

Gondolatok egy neolitikus idoltípus ürügyén

Fekete Mária

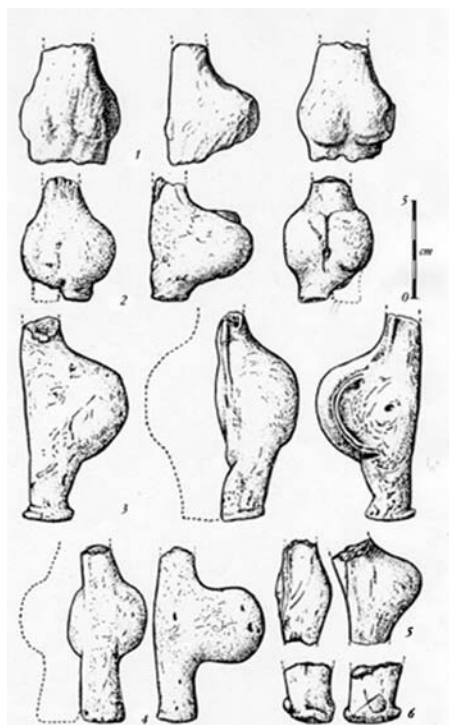
Az életmód, az anyagi és szellemi kultúra legnagyobb változása az emberi történelem folyamán a neolitikumban játszódott le. Az utóbbi évtizedekben új lelőhelyek ásatási eredményei több vonatkozásban tisztázták az újkőkori életforma kialakulását és terjedését. Tisztázódott a lelőhelyek és leletek egymáshoz viszonyított rétegtani- és kronológiai helyzete, ismerjük a falu-lakók vallási életének egyes megnyilvánulásait is, könyvtárnyi irodalom szól a szellemi jelenségekhez sorolható tárgyakról (amulettek, idolkok, oltárok, ékszerek, presztízs-tárgyak), szokásokról (áldozati gödrök, temetkezések) és a szakrális cselekmények színtereiről (szentélyek, szent kerületek, temetők).

Az eszközök, használati tárgyak kiegészíthetők, a segítségükkel végzett munkafolyamatok viszonylag könnyen rekonstruálhatók. Nehezebb viszont azokat a gondolatokat, szokásokat, rítusokat meghatározni és értelmezni, amelyek az egykori emberek fejében-szívében zajlottak, amiben hittek, amiktől félték, amit reméltek, amiért kultusz tárgyait létrehozták, illetve kultuszcselekményeiket végezték. Majdnem reménytelen több ezer év távolából bizonyos képzetek meglétét biztosan igazolni, ezért is olvashatók egymásnak tökéletesen ellentmondó értelmezések. Az idolkok készítési módjának alapos megfigyelése, a hasonló stílusú tárgyak elterjedési területének megrajzolása, a lelőköri körülmények elemzése mégiscsak kecsegtet némi reménnyel. Segítségét jelenthet egyes máig ismert rítusok kellékeinek elemzése és nem utolsósorban a teremtést és a civilizációs vívmányok eredetét magyarázó mítoszok különböző variációi.

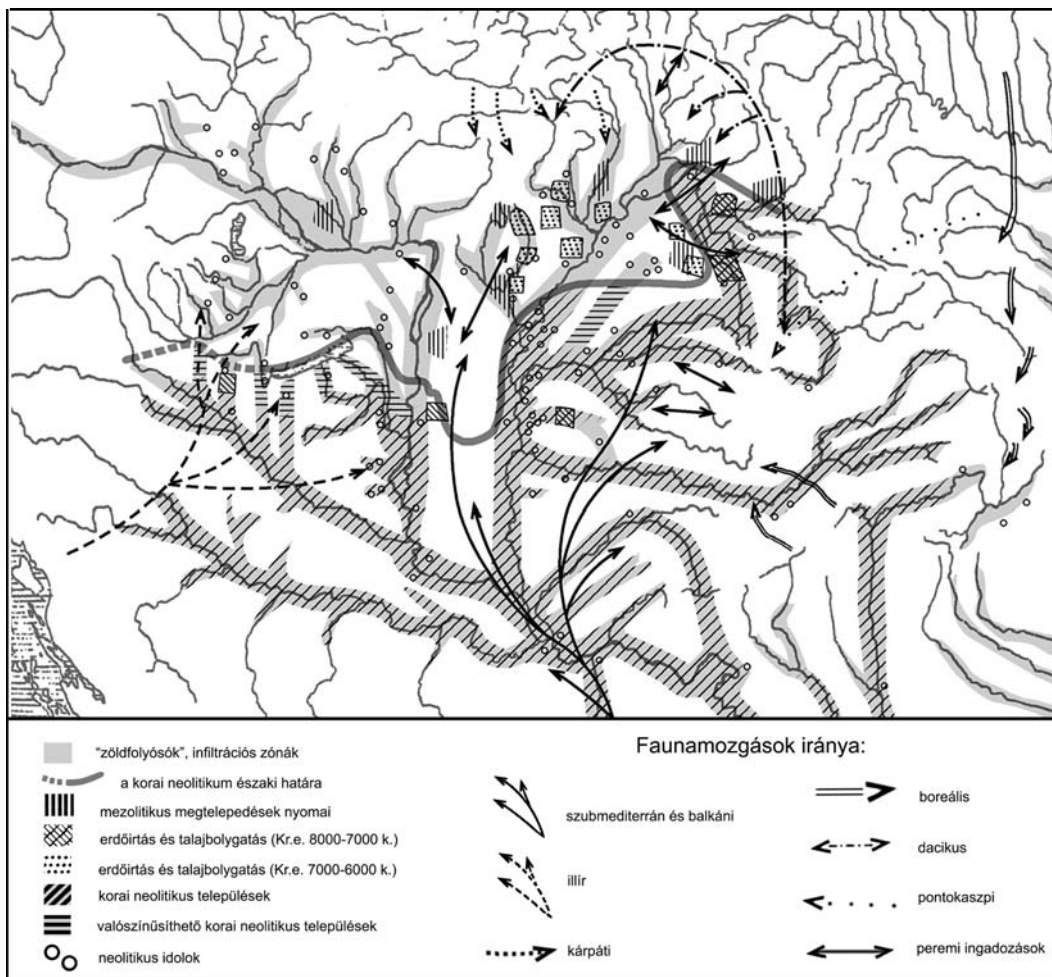
A neolitikus életforma kialakulása a civilizáció felé vezető út eleje. Hogy miért tették meg őseink körülbelül 10 ezer évvel ezelőtt az első lépéseket ezen a rögzös úton, máig nem tudjuk pontosan. Tudjuk viszont, hogy ennek az „út”-nak rengeteg változata létezett: hol csak a tároló- és pörkölőgödrök maradtak meg számunkra, hol az önállóan vagy csoportosan, egy vagy többhelyiséges, erődítéssel vagy anélkül álló házak alapjai, vad majd természetesen gabonafélék maradványai, befogott, szelídített vagy háziasított állatok csontleletei, temetkezések, szentélyek – más-más arányban. Műhelyek, raktárak és elosztó-központok, nyersanyagok, kőedények, kerámiák tanúskodnak az ipar és a csere, majd a kereskedelem megjelenéséről. Sok-sok eddig ismeretlen tevékenység bukkan fel a semmiből és terjed, szinte megállíthatatlanul, előbb a közvetlen környezetben, majd sok ezer kilométerre is.

KIŰZETÉS A PARADICSOMBÓL

A jégkor szorításától megszabadult emberek a korábbi évezredekben folytatták életmódjukkal kevés energia-ráfordítással bőségesen meg tudtak élni. A népesség folyamatosan és jelentősen növekedett. A mitikus aranykor ideje a mezolitikum volt. A megélhetést biztosító napi 2-5, heti átlagban mindössze

Steatopyge idolkok alsó részei:
1. Gellénháza, 2. Kengyel, 3. Tiszaföldvár
4. Szolnok, 5. Szajol, 6. Nagykőrű - 1. típus
(Hansen nyomán)

A Kárpát-medence mezolitikus és neolitikus lelőhelyei és a faunamozgások irányai (Kertész R., Kalicz N., Makkay J., Varga Z. nyomán, kiegészítve)

19-20 órás munkavégzés helyett a neolitikumban az állandóan növekvő munkamennyiség, az egyre bővülő tudás és termelés követelmény lett. Az aranykor kényelme nem felelt meg a magára talált, új ideákat, új kihívásokat kereső embereknek a Természet, a Földanya, a Világügyelő, az Isten, a Felsőbb Lények szerepkörére vágytak, alkotni, teremteni akartak. Ettek a „rossz és a jó tudás fájáról”. Elköverték az eredeti bűnt, megszerezték az isteni tudást. Megváltoztatták a teremtett világot, átalakították a környezetüket: erdőt irtottak, földeket tisztítottak meg, folyamatosan bővülő ismereteikkel növényeket szelektáltak, vetettek, földjeiket őrizték, betakarítottak, raktározták és feldolgozták terményeiket. Új, igényeiket szolgáló, megváltoztatott génállományú, természetű növényeket, háziállatokat „teremtettek”. Megsokasodott javaikhoz állandóan lakott falvak, jobb házak, tűzhelyek, kemencék épültek, a megszülető mesterségekhez szaktudás és kereskedelem kellett. Rengeteg munka, fáradtság, feszült figyelem, közös elhatározás, közös akarat. A kedvező időjárási viszonyok és a kitartó munka gazdag termést eredményezett. Ez szinte megállás nélküli, folyamatos tevékenységet követelt. „Arcod verejtékével” szerezd meg táplálékodat, mondta az Úr, amikor kiűzte Ádámot a Paradicsomból. A sikerek további fejlesztést, újítást indukáltak. Beléptünk a mókuserékbe.

Műhelyek, szakmák alakultak, virágoztak, elbuktak, majd átalakulva újjászülettek. Sikeres emberek tudásukkal, vagy csellel gazdagodtak, a rátermettek fizikai erejükkel tűntek ki, vezetőkké váltak. Mások az istenekkel tartották a kapcsolatot. Számolni kellett a napokat, évszakokat, azok változásait figyelni. A civilizációs vívmányok ugyanakkor az első bajok okozói is lettek. A mértéktelenül legelő kecskéből bűnbak, *pharmakosz* lett. A kivágott erdők, lelegettetett mezők humuszrétege elpusztult, ami elősegítette a sivatagosodást. A megismert tudás folyamatos biztosítása, a „teremtés” újbóli megismérlése, a mi szemünkben gyilkosságot, az őskori ember értékrendjében kötelezően meghozandó, véres áldozatokat követelt. A mitológiákat elemelve ez egy felsőbb lény, király, idegen vagy vándor megölése volt. Később az emberáldozatból áldozati bárány, a „bárány vére” kultuszgyakorlat lett, majd az eltemetett, vagy feldarabolt idolk váltak helyettesítő áldozatokká. Az őskori elképelesek szerint az áldozat (kulturhérosz, ill. istenek: Istár, Dumuzi-Tammuz, Ozirisz, Démétér, Persephoné, Koré, Dionüszosz) testéből, testnedveiből, földre ontott véreből sarjad a földeken a gabona, a szőlő, stb. A kollektív emlékezetben, a lelkiismeretünkben él az „eredeti bűn” tudata. Nem véletlenül vált gyilkossá Káin, a „békés földműves”. A ma ismert görög mitológiában a gyilkosság lopással

szelídült: kulturhéroszok csenték el az istenektől a tudást, a mesterségek ismeretét.

A bőséges termés, a háziállatok adta táplálék növelte egy-egy terület eltartó képességét. De a várt termést különböző érési fázisaiban kártevők is pusztították. A raktárak, tárológödrök az emberek lakhelyeire csalták a rágcsálókat. Antropogén hatásokra megnövekedett a kártevők populációja, sőt az általuk terjesztett betegségek is. A ház körül, a házban tartott állatok transzgenikus, embert veszélyeztető epidémiákat okoztak.

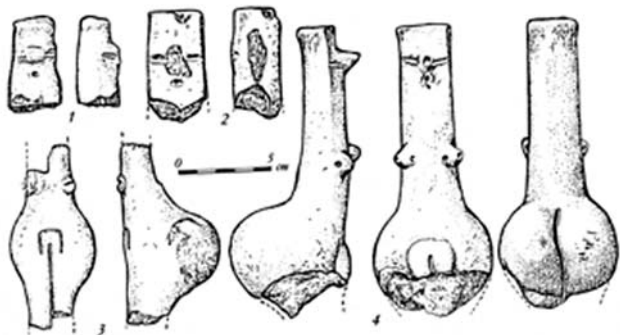
Kisebb-nagyobb nehézségek, megtorpanások ellenére a neolitikus vívmányok szinte feltartóztathatatlanul terjedtek, előbb a Termékeny Félhold környékén, majd Dél-Kelet-Európa, a Kárpát-medence és némileg átalakítva-átalakulva Európa egész területén; szinte mindenhol megjelenik a komplex gazdálkodás.

KÉT VILÁG HATÁRÁN

A Kárpát-medence kelet-nyugati irányú középvonalán (Keszthely–Munkács vonal) húzódik az anatóliai-balkáni típusú neolitikus kultúrák északi határa. A talajtípusok változásán, a klimatikus viszonyokon, pollenanalízis eredményein alapuló, illetve a sajátos neolitikus kultúrák elterjedési területét kirajzoló vonal amolyan virtuális sorompó volt.

A Kárpát-medencén keresztül húzódó „sorompó” egy ideig valódi választóvonalként funkcionált. A balkáni-anatóliai hatást tanúsító neolitikus falvak a sorompótól délre jelentek meg. E területre jellemző, hogy gazdálkodásuk alapját a Termékeny Félhold-közeli géncentrumokból származó gabonafélék (búza, árpa) és kiskérődzők (juh, kecske) képezik. A korai és középső neolitikum idején a Balkán hegységtől északra nem találhatunk még többretegű településeket, arab szóval *tellet*et. Ez a terület valószínűleg a korai neolitikum idején nem volt alkalmas a hosszú ideig való egyhelyben lakásra.

A Kárpát-medence élővilágának mozaikossága, az 5-10 centiméterenkénti szintkülönbséget is jelölő, változó ökoszisztémák az emberi közösségek megjelenésében és elterjedésében is érzékelhetők (Lepenski Vir-kultúra, Körös-Starčevo kultúra, Proto-Vinča kultúra, Korenovo kultúra).

Steatopyge idol és töredékek, Szajol-Felsőföld (Hansen nyomán)

A folyóvölgyek „zöld folyosóit” az élővilág minden tagja használta. Az elszigetelt, halász-vadász-gyűjtögető, mezolitikus jellegű falvak között, később „felettük” is megjelennek a neolitikus Körös-Starčevo kultúra kis falvai (pl.: Lepenski Vir).

A sorompón túl majd ezer évvel később kezdődik a neolitikus élet. A vonaldíszes „népek” anyagi és szellemi kultúrája, életmódja azonban élesen különbözik a déli eredetű Körös kultúráétól (pl. hosszúházak építése, településeik szórt jellege, a falvak rendszeres továbbvándorlása; az agyagedények formája, készítési technikája, díszítményei; lapostestű, absztrakt idolplasztika; égetéses-irtásos földművelés; az állattartásban a szarvasmarha hangsúlyos volta).

A Kárpát-medencei neolitikus kultúrák közül az alföldi vonaldíszes kultúra zárt egységet képezett. A Dunántúlon két vonaldíszes kultúra is kialakult. Az egyik a Morva Kapun kijutva a Kárpátoktól északra és keletre is elterjedt, a másik a Duna folyásával ellenkező irányban, nyugat felé. Volt olyan terület, ahol a neolitikus életforma nem vált be, felhagytak a hiábavaló kísérletezéssel és visszatértek a számkra megfelelőbb halászó-vadászó-gyűjtögető életmódra (például a Vrå kultúra a mai Svédország területén).

AZ „STEATOPYGE” IDOLPLASZTIKA

Éppen 60 éve – Kutzián Ida Körös-monográfiájának megjelenése óta – ismertek a kutatás számára e jellegzetes agyagszobrocskák. A hengeresen megformált felsőttesten és fejen általában búzaszem alakúan vagy csak bevágott vonallal jelölik a szemet és kissé kiemelkedően az orrot. Az altest arányaiban túlméretezett: *steatopyge*, azaz zsírfarú. A szeméremtáját háromszög, kidomborodás, vagy ívelt vonal jelöli. Lába kicsi, tuskószerű. A földből gyakran hiányos állapotban, általában három részre törötten – leggyakrabban deréktájban eltörve és a combokat kettéválasztva kerülnek elő. Az idoloikat tüzetesebben megvizsgálva egy újabb jellegzetes vonás figyelhető meg: a plasztikák készítéséről is információt szerezhetünk. Már a megformálásuknál szem előtt tartották, hogy a megfelelő időben, a megfelelő helyen törjenek részekre. Némelyik idolnál „csapolás”-nyomot is láthatunk a két combfélen (Tiszaföldvár), sőt elvétve a hengeres felsőttesten is (Aszód). Vagyis: a szobrocskákat részekből állították össze, és ezután kívülről a teljes plasztikákat egy vékony agyagréteggel besimították, és simára fényezték. Általában sárgás színűre vagy szürkésre, vörösré égették ki. Ezt a bonyolultnak tűnő eljárást nem magyarázhatjuk azzal, hogy nem voltak gyakorlottak a térplasztikában. A későbbi funkciót szem előtt tartó készítmény sokkal nagyobb ügyességet és jártasságot feltételez.

A *steatopyge* idoloikat a kutatás általában női szobrocskáknak, istennőknek véli. Az erősen absztrakt megfogalmazású szobrok azonban más tartalmat és funkciót sejtetnek. Az idoloik végtelékig leegyszerűsített formája azt sugallja, hogy ezek együtt jelölik a duális világ férfi és női

pólusát: a szobrok együtt gyneko-phallikus jellegűek. Bizonyos szertartások keretében végrehajtott kozmogóniát jelképeznek; *Enúma elis*, vagy *Theogónia*-szerű teremtésmítoszok elbeszélését ábrázolhatják. Talán az új földek feltörését, falualapítást, házépítést, vetést, aratást. Valószínűleg a termékenység erejét, annak mindkét pólusát biztosították ezekkel. Egy aktív növénynevelő, -termesztő, földművelő, állattenyésztő népről nehéz elképzelni, hogy nincs tisztában azzal a ténnyel, hogy a szaporodáshoz mindkét nem szükséges. Talán itt említhetjük meg azokat az idOLOkat, amelyek egyértelműen hermaphroditát ábrázolnak. Ilyen értelmezési lehetőség a későbbi, trónuson ülő isteni személyek kapcsán is felmerül. Esetleg az ikerszoborcskák (pl. Craiova) egy része is érdekes lehet ilyen szempontból.

A feldarabolt *dema*-típusú lények a rítusok és szertartások során vehettek részt helyettesítő áldozatként. Elsősorban a vetéssel, aratással, vagy temetéssel, újjászületéssel összefüggésben találkozhatunk velük szerte a világon. Hátjárások, szalma- vagy kenyérbabuk égetése, fogyasztása a szántóföldeken, az utolsó kéve „Öreg”-ként való külön tartása és a vetőmagba keverése, halottak napján a sírra tett kása, stb. – csak néhány, a máig élő szokásokból. De rituális ételek, étkezések, a gabona illetve örleményének fontossága a régészeti leletanyagból is adatható.

A NEOLITIKUS IDOLPLASZTIKA TÍPUSAIBÓL

Az *steatopyg* idOLOK ősfarmái a Közel-Keleten keresendők. Miután egyértelműen kapcsolódnak a gabonával történő műveletekhez, nem meglepő, hogy azok géncentrumában találjuk meg legkorábban, már a Natuf kultúra idejétől (Kr. e. 10 000 körül) kezdődően először kőből, majd agyagból. A hengersizű fej hátrafelé megtörik, de a szem ezeken is már gabona-alakú.

A neolitikus idOLOplasztika típusaiból a Kárpát-medencében az alábbi fontosabb típusok figyelhetők meg:

A séi Venus – 8. típus
(Károlyi nyomán)

1. A területünkön gyakori típus kiinduló formája Macedóniában, Nea Nikomedeiában került elő. A plasztika csak abban tér el a mi szobrocskáinktól, hogy V-alakban, a vállhoz felhúzott karokat ábrázol, és talán abban, hogy ez a szobor csak álló alakban képzelhető el. A mi szobraink ülhetnek is. A búzaszemű lény arckidolgozása (szem, orr) szinte pontosan megegyezik, illetve nagyon hasonló Khaironeiatól, Lánycsókon, Starčevón át többek között Kengyelig. Általában ruhátlan,

Alföldi vonaldíszes kultúra, Szarvas – 10. típus (Makkay nyomán)

díszítés nélküli alakot ábrázol. Néhányon hajviseletet is megfigyelhetünk. A fej lehet hengersizűen vágott, szögletesedő, lekerekített, ritkán koronaszzerűen kihajló. Az aránytalanul rövid, zárt lábak között gyakran előre megformált lyuk segíti a darabolás szertartását. Ha leültetjük a szoborcskákat, tekintetük az ég felé néz, ilyen helyzetben jobban emlékeztetnek a keletiekre. A legszebben díszített, fehér mészberekással és talán szalagra utaló vörös festéssel hangsúlyozott, finoman karcolt szobor Endrődről került elő, hozzá igen hasonló Nagykorúról. Az endrődi idolt három darabra törték; a derekánál és az altestet kétfelé. Csak két rész került elő, egy nagyméretű gödörből; a jobb comb-rész (még) hiányzik. A tárgy hasoldalán egy a vulvát takaró kiterjesztett szárnyú madár karcolata látszik. Makkay János szerint szirén-ábrázolásnak tarthatjuk. Ilyen interpretáció lehetősége sem zárható ki, de megfontolandó lenne egy másik értelmezési lehetőség is. Lehet, hogy az idOL *hierosz gamoszt* (szent nász) ábrázol. Arra a kérdésre, hogy melyik alak, melyik nemzet képviseli; két megoldás is lehetséges. A különféle mitológiák számos történetet jegyeztek fel: Zeusz hatyú képében ejti teherbe Lédát, de Ízisz is szárnyas alakban egyesült halott férjével.

2. A búzaszemű idOLOK sajátos variációja az ún. tuskoidol (Kunszentmárton, Szentes). Kivételük teljesen megegyezik a *steatopyg* figurák nyakrészével, ezért néhány esetben nem is dönthető el, hogy *steatopyg* idOL nyakrésze, vagy önálló tuskoidol-e a kérdéses darab. Makkay ezeket férfi-idOLOknak tartja. Létezik lapított, szinte téglalakú változata is a vonaldíszes kultúra hatására (Méhtelek).

3. Stílusában szintén idesorolható három ember/asszonyalakú edény (Gorzsa, Öcsöd, Rákóczi falva).

4. Szem- és orrábrázolásában rokon egy madáralakú (szirén?) edény is (Felgyő-Újmajor) és egy „szirén”-plasztika (Endrőd).

5. Oltárok négy sarkán szintén hasonló stílusú fejábrázolások láthatók (Kéthely, Lánycsók).

6. Fejtartásával átmeneti formát képvisel – felfelé néz – a Körös-Starčevo-Koiné jellegzetességeit hordozó, újabban a

Dunántúli vonaldíszes kultúra, Bicske-Galagonyás – 10. típus
(Makkay nyomán)

Criș-kultúrába sorolt darab. Ez a kettősség a lelőhely fekvéséből adódik (Méhtelek).

Kronológiai szempontból igen fontos az a tény, hogy a szobrocskák körülbelül azonos módon készültek, a publikációkban általában utalás olvasható a színükről, fényezett külső felületükről. A Szajol-Felsőföld-i leletről színes fotó is megjelent, melyből láthatjuk, hogy aransárga, érett gabona-színű. Hansen körülbelül azonos időre – 5500-5400 körülre – keltezi ezeket az idoloikat.

7. Időben valamivel későbbi és a stílusában is némileg más az a szintén darabolt idolforma, ami a Kárpát-medencében a Vinča és tiszai kultúrák területén található. Fő jellegzetességük a szögletesebb megformálás, a hegyesebb fenékrész. A típus kiinduló formái a seskloi szobrocskák lehetnek, s ezek a bulgáriai neolitikus lelőhelyek közvetítésével jutnak északabbra. (Vinča, Tordos, Medina, Polgár)

A Tolna megyei Medinánál előkerült idol szögletesebb fenékformájával kicsit emlékeztet a vinčai idoltípusra, ide sorolható – többek között – a késői neolitikum egyik legizgalmasabb lelőhelyén, Polgáron előkerült kétfelé választott fej nélküli idolorzó és szakrális leletegyüttes is. A polgári – az alaprajzában is sokatmondó – ötszörös gyűrűvel körülvett, négy bejáratával a főégtájak, illetve Tokaj felé tájolt, „szentélyegyüttesekből” álló *tell* a Kárpát-medencében élő késő-neolitikus kultúrák obszidián-kitermelő „szerződéseit” őrizhette.

8. A Dunántúl, Burgenland, Alsó-Ausztria, Morvaország, Szlovákia területén jelentkezik a késői neolitikumban egy sajátos leletcsoport; a késői vonaldíszes, Vor-Lengyel, korai-Lengyel időszak idején, amely a Sopot kultúra erőteljes hatását tükrözi. Ezek az idoloikat határozottan őrzik a Körös-Starčevo kultúra hagyományából eredő *steatopyg* formát, de fejkidolgozásuk sokkal élethűbb. A szemeket és a hajviselet mintázatát biztos kézzel, finoman megrajzolt vonalakkal húzták meg. Néha színezés nyoma is megfigyelhető. Gyakran találunk közöttük viseleti ábrázolásokat: ruha, kötély és nyakláncok is megfigyelhetők. A legszebb és legvált-

tozatosabb darabok a Szombathely melletti Sé körárkos lelőhely különböző helyszíneiről: házaiból, gödreiből kerültek elő, a szándékos darabolás jól látható nyomaival. Kiemelkedő szépségű az ún. séi Venus. Ide sorolható a Dunántúl legrégebben publikált idoltöredéke Becsvölgyéről.

Bakonyszücsön – egy településnyomok nélküli lelőhelyen – egy feltehetően szakrális gödörből – kettétört szobrocska, szépen kidolgozott kőbalta, kővéső és cseréptöredékek kerültek elő. A leletegyüttes azt sugallja számunkra, hogy a neolitikus kultúrák továbbvándorlása idején, feltételezhetően erdőirtás után, kerültek földbe – áldozatként – ezek a darabok, hiszen a legfontosabb favágó szerszámot is elrejtették. Ebben az idoltípusban még néhány férfiszobrocska is ismeretes Séből.

9. Van egy más megfogalmazású, szakállas férfifejet ábrázoló idolforma. Ezeket csak fejtöredékekből ismerjük, esetleg nehezek vagy nehezék-szerű idoloikat töredékei. (Baláca, Falkenstein)

10. A teljesen absztrakt megfogalmazású idoloikat:

- lapos, elliptikus, vagy téglaszerű testű (Tiszadada, Szeghalom, Körösladány)
- téglatestű és maszkot imitáló háromszög-fejű (Edelény, Hortobágy-Zám)
- háromszög-fejű és nyakkal megformált idoloiplasztika a vonaldíszes kultúrák sajátossága (Bezdéd, Füzesabony-Gubakút). Részben ide tartoznak a tuskó-idoloikat lapos változatai (Méhtelek).
- A dunántúli vonaldíszes idoloiváltozatok plasztikusabb fejformája némileg emlékeztet a levantei, illetve a bulgáriai Anza leleteire (Ángyihegy, Felsőszentiván, Bicske-Galagonyás).
- A háromszög-szerű fejformát megtaláljuk az ún. kentaur, illetve bovida jellegű keveréklények szobrocskaín is. Ne felejtsük el arról, hogy a mitológiai történetekben és hősmundákban számos emberállat szerepel (a bikaformájú Enkidu egyharmad részben ember, kétharmad részben állatformájú lény). Ezek állat alakú ősök, kultúrhéroszok, a „hősök” nevelői, esetleg embert helyettesítő áldozati állatok ábrázolásai lehetnek (Füzesabony-Gubakút, Mezőkövesd-Mocsolyás, Valač).

11. A trónuson ülő, így minden bizonnyal felsőbbrendű lényt – istent – ábrázoló idoloiplasztika már a Körös kultúra idején, illetve lelőhelyein is megjelenik. Egyelőre csak töredékekből ismerjük (Szajol-Felsőföld).

12. A tiszai kultúra férfi-, női-, illetve hermaphrodita, trónuson ülő istenségei a magyarországi késő neolitikum legismertebb leletei. Ezeknek leírása, értelmezése, attribútumainak elemzése nem e néhány sor feladata. (Szegevár-Tűzköves, Vésztő-Mágor)

13. Külön sorozatot képviselnek a Cucuteni-Tripolje kultúra késő neolitikus, hegyesen végződő lábú, nagy számban előkerült idoloik. A plasztikák vegyesen férfi és nőábrázolások. Feltehetően valamibe állítva, kissé besüllyesztve funkcionálhatott a kultuszcselekmények során. Némelyik mintha a „kettőből születő egy” vallásfilozófia megfogal-

Kentaur ábrázolás Füzesabony-Gubakút – 10. típus
(Dabasi András felvétele)

mazása lenne. (pl. Truşeşti, Ghelaeşti-Nedeia, Poduri, Draguşeni)

ÖSSZEFOGLALÁS

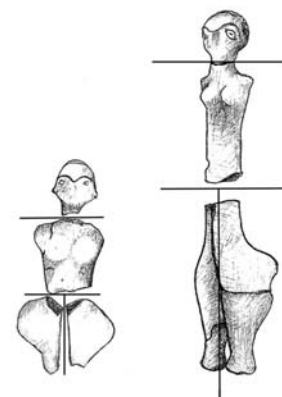
Jelen cikkünk e néhány idoltípus (és oltár) felsorolásán túl nem terjedhet ki az egyéb emberábrázolású, illetve ember alakú edényekre, és még említés szintjén sem tudja a Kárpát-medencei neolitikum vallásos jellegű tárgyait, jelenségeit jelentőségének megfelelően elemezni, értékelni. Nem is ilyen szándékkal íródott, csak bizonyos, kánon-szerűen ismétlődő, vagy valamilyen szálon összefüggő jelenségekre kívánta a kutatás figyelmét felhívni.

A dél-kelet-európai fejlett neolitikum részeként a Kárpát-medence újkőkoriának „feldarabolt” szobrocskái minden kétséget kizáróan a termékenység folyamatosságát biztosították.

Nem ismerjük az őskori vallásos tevékenység ceremóniáját, sőt azt sem, hogy e leletanyagot az egyéni, vagy közösségi rítusok tárgyai közé kell-e sorolnunk. Egy-egy tárgytípus nagyfokú hasonlósága nagyobb területek zártabb egységét demonstrálja. Biztosan közösségi rítusnak – az eddig előkerült leletanyagból – csak a Polgár-Csőszhalom *tell* kultikus leletegyütteseit értelmezhetjük.

Az idolplasztikából megismert rítust a vegetációs ritmusnak megfelelően évenként legalább egyszer megisméltették. A szobrocskák – ha a hésziodoszi megfogalmazást használjuk – a titánok, vagyis a természet erőinek (*numina*) megszemélyesítői közé sorolhatók, és mint – ahogy ez a megfogalmazásukból, kivitelezésükből is jól látszik – mindkét nemet megjelenítik. A rítus cselekménysorozatához részekből állították össze őket, egy külső agyagréteggel eggyé formálták, így kiégették, majd a vegetáció erőinek

befolyásolására feldarabolták, szétszórták, gödörbe vetették, eltemették. Ily módon a majdan kialakuló istenvilág azon előképei, akik halálukkal és újjászületésükkel az élet és étel reményét és folyamatosságát biztosítják az emberek számára. Vallástörténeti szempontból teljes kozmogóniát és aitiológiát is jelképeztek (Polgár-Csőszhalom). Ennek bizonyítéka lehet a „kettőből születő egy” és az ún. tuskó-idolok, valamint a tuskó-szerű idolk vizszintes irányú átfúrása, amelyeket esetleg amulettként (is) viselhettek (Csabdi-Télizöldes).

A négyfelé vágás ábrázolása:
Alsópulya és Sé
(Károlyi és Kaus nyomán)

Fontos volna ismerni a kultusztárgyak pontosabb lelőhelyét és lelőkörülményeit. Hiányoznak a kivitelezésükkel kapcsolatos megfigyelések, anyagvizsgálatok. Örvendetes, hogy ez irányban is történt előrelépés; Horváth L. A. tollából kitűnő tanulmányt olvashattunk rézkori áldozati gödör feltárásáról, értelmezéséről.

A neolitikum ma még ismeretlen rítusaiban minden bizonnyal megisméltették a teremtést, purifikációs-, alapító-, termékenység-biztosító cselekményeket végeztek. A szertartások résztvevőit, anyagait (ember-, állat-, növény-, italáldozatok), kultusztárgyait és menetét azonban nem ismerjük. Ha nem is tudjuk a konkrét rítust, végzésének sorrendjét, kellékeit, mégis nagyon fontos lehet az a körülmény, hogy az idoldarabok – egy kivétellel – településekről, illetve azok házaiból különféle típusú gödreiből származnak.

A további kutatás feladata lenne tisztázni egyebek között azt is, hogy a korai idolsorozat (Körös-Starčevo kultúra) valóban mindig háromfelé vágták-e, hiszen ez nem minden esetben bizonyítható, illetve a Lengyeli kultúra és körének plasztikáinál a négyfelé vágás (felnégyelés) volt-e a kánon. (A három részre vágás legszebb példája Endrőd, a négyelésé Sé.)

Térben és időben számos kérdésre nem térhettünk ki. Még jó néhány szempontot kellene részletesen tárgyalni, vagy legalább észlelni, hogy a neolitikus vallásosság megnyilvánulási formáit megismerhessük, értelmezzük és majdan egy szintézis születhessen.

Trónuson ülő istenségek, Szegvár-Tűzköves – 12. típus
(Nagy György felvétele)

IRODALOM

- Burenhult, G. (szerk.), *A kőkori ember. Az ember képes története* Budapest, 1995.
- Cauvin, J., *Naissance des divinités – Naissance de l'agriculture. La Révolution des symboles au Néolithique*, Paris, 1994.
- Eliade, M., *Vallási hiedelmek és eszmék története I–III.*, Budapest, 1994.
- Frazer, J. G., *Az Aranyág*, Budapest, 1965.
- Gilgames: Agyagtáblák üzenete. Ékírásos akkád versek*, fordította Rákos Sándor Budapest, 1966.
- Gimbutas, M., *The Gods and Goddesses of Old Europe. 7000–3500 BC. Myths, Legends and Cults Images*, London, 1974.
- Hansen, S., „Die Plastik der Jungstein- und Kupferzeit in Ostungarn”: *Das Altertum* 46/2 (2000) 97–132.
- Haviland, W. A., *Human Evolution and Prehistory*, Fort Worth, 1994.
- Hésziodosz, *Istenek születése. Munkák és napok*, fordította Trencsényi-Waldapfel I., Budapest, 1974.
- Horváth L. A., „Interpretationsmöglichkeiten der urzeitlichen Kultgruben. (Archäologische und religionsgeschichtliche Analyse aufgrund einer kupferzeitlichen Kultstätte.)” *MFME-Stud. Arch. VII* (2001) 43–89.
- Idole. Steinzeitliche Kultbilder und Opfergaben aus Ungarn. Ausstellung des Ungarischen Nationalmuseums*, Veröffentlichungen des Helms-Museums Nr. 26. Hamburg, 1973.
- Kalicz N., *Agyag istenek. A neolitikum és rézkor emlékei Magyarországon*, Budapest, 1980.²
- Kalicz N., *Frühneolitische Siedlungsfunde aus Südwestungarn*, IPH 4. Budapest, 1990.
- Kalicz N.–Makkay J., *Die Linienbandkeramik in der großen Ungarischen Tiefebene*, Studia Archaeologica VII, Budapest, 1977.
- Károlyi M., *Az újkőkori falu*, Vas Megyei Múzeumok Katalógusai 94. Szombathely, 1982.
- Kelet és Nyugat határán. A magyar föld népeinek története A Magyar Nemzeti Múzeum régészeti kiállításának vezetője – Kr. e. 400 000 – Kr. u. 804*, Budapest, 2002.
- Kerényi K., *Görög mitológia*, Budapest, 1977.
- Kertész R., „Data to the mesolithic of the Great Hungarian Plain” *Tisicum* 8 (1993) 81–105.
- Kertész R.–Sümegei P., „Teóriák, kritika és egy modell: Miért állt meg a Körös-Starëvo kultúra terjedése a Kárpát-medence centrumában?”: *Tisicum* 11 (1999) 9–23.
- Kutzián I., *A Körös-kultúra. The Körös-Cultur*, Diss. Pann. II. 23. Budapest, 1944.
- Livi-Bacci, M., *A világ népességének rövid története*, Budapest, 1999.
- Maier-Arendt, W.–Raczky P.(szerk.), *Alltag und Religion. Jungsteinzeit in Ost-Ungarn*, Frankfurt am Main, 1990.
- Makkay J., „A szegvár-tűzkövesi újkőkori férfiszobor és a „föld és ég elválasztásának ősi mítosza”: *Arch. Ért.* 105 (1978) 164–183.
- Makkay J., *A magyarországi neolitikum kutatásának új eredményei. Az időrend és a népi azonosítás kérdései*, Budapest, 1982.
- Makkay J., „Excavations at the Körös culture settlement of Endrőd-Öregszőlős 119 in 1986–1989 A preliminary report”: Bökönyi S. (szerk.), *Cultural and Landscape Changes in South-East Hungary I. Reports on the Gyomaendrőd Project*, Budapest, 1992, 121–181.
- Nagy M.–Visy Zs. (szerk.), *Magyar régészet az ezredfordulón*, Budapest, 2003.
- Renfrew, C.–Bahn, P., *Régészet. Elmélet, módszer, gyakorlat*, Budapest, 1999.
- Újváry Z., *Agrárkultusz*, Folklor és Etnográfia 6., Debrecen, 1981.
- Varga Z., „A biológiai sokféleség foglalatosa. A Kárpát-medence”: *Természetbúvár* 54/5 (1999) 10–12.
- Vida G., *Helyünk a bioszférában*, Pécs, 2001.